
УДК 811.161.2'38

Галина Сюта

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ІНШОМОВНА ЦИТАТА В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Висвітлено проблему реінтерпретації цитат, засвоєних українською мовно-поетичною практикою із текстів світової культури і відтворюваних в іншомовній графіці. Продемонстровано, що латинсько-, грецько-, англо-, франко-, німецько-, польсько-, російськомовні цитати — це активні змістові й оцінні одиниці сучасного українського поетичного тексту, носії лінгвокультурної інформації, знаки міжкультурного і міжмовного діалогу. Простежено лінгвоконітивну специфіку й контекстну прагматику нерекладних і неперекладних іншомовних інтекстів, а також супроводжуваних і не супроводжуваних авторським метакоментарем. Акцентовано, що іншомовні цитати мають додаткову, порівняно з іншими, функцію інтелектуалізації української поетичної мови.

Ключові слова: текст світової культури, іншомовна цитата, мовний формат цитати, міжкультурний діалог.

Реінтерпретація цитат, засвоєних українською мовно-поетичною практикою із текстів світової культури, — достатньо традиційна для української лінгвістики. Дослідники (В.В. Коптілов, А.П. Коваль, Л.Г. Скрипник, В.С. Калашник та ін.) вказують на збагачення сучасної української літературної мови відомими висловленнями з англійських (*бути чи не бути; час працює на нас*), німецьких (*світова скорбота; на крилах пісень*), французьких (*доглядати свій сад; шагренева шкіра; інші часи — інші пісні; лицар без страху і догани*) різночасових та різностильових текстів. Розширюючи простір національної лінгвокультурної пам'яті, афоризовані й неафоризовані, індивідуальні апеляції до текстів античної, східної, європейської, американської літератури й культури функціонують у найрізноманітніших структурних (прямі, точні цитування, трансформовані

© Г.М. СЮТА, 2016

цитати, віддалені міжтекстові перегуки, алюзовані референції) та мовних форматах.

Мова відтворення — один з актуальних критеріїв для лінгвістичного опису та інтерпретації висловлень із світової літератури. За ним розрізняють цитати *перекладні* (українськомовні) та *іншомовні*, відтворені мовою оригіналу (в іншомовній графіці або транслітеровані).

Іншомовне написання — особливий засіб акцентування цитати, її виділення як пункту лінгвокогнітивного зламу лінеарності тексту (Ю.М. Лотман, І.В. Арнольд, Г.Г. Слишкін, Н.О. Фатеева). У такому відтворенні в українському поетичному дискурсі ХХ ст. зафіксовано *латинськомовні*, *грецькомовні*, *англомовні*, *франкомовні*, *німецькомовні*, *польськомовні* та *російськомовні* прецедени.

Латинськомовні висловлення — достатньо традиційний для національної мовно-літературної практики засіб номінації чи характеристики певної ситуації, явища, предмета тощо. Популярність їх «автентичного» (власне латинськомовного або транслітерованого) вживання дослідники умотивовують так: «через поширеність давніх мов, зокрема латинської, такі крилаті вислови іноді подаються без перекладу українською графікою чи повністю мовою оригіналу» [1 : 128]. Очевидно, така аргументація доречна щодо мовотворчості авторів, гуманітарна освіта яких, здобута в класичній гімназії, обов'язково передбачала опанування латині. Тому значна кількість різноманітних (афоризованих і менш відомих) латинськомовних інтекстів у поетичній мові кінця ХІХ — початку ХХ ст. цілком природна: це частина активного словника письменників, сформованого тогочасним освітнім і вдосконаленого самоосвітнім процесом: *Колеги, ми відбилися від теми,/ Почнім ab ovo і приймім ad hoc/ без доказу, що і скульптура вічна* (Леся Українка, «У пуші»); *Го, го, значить, філософ ви кругом!* — / *Сказав Євгеній трохи насмішливо./ До плуга з академії бігом,/ Paterna rura оброблять щасливо* (Франко, «Нове життя»); *Крикнув русин: «Щезай, лихо!»/ Біда каже: «Сиди тихо!/ Зв'яжи язик у пуга,/ Коли Roma locuta!»* (Франко, «Вандрівка русина з Бідою»); *О, не здивуйте, excellentes,/ В тім сніві — відгук боротьби/ За давнє «uti possidentes»./ За гасло «Panem et circenses»./ Я син юрби* (М. Вороний, «Спів Арлекіна»).

Цю традицію активно продовжує, розвиває поетична мова ХХ ст.: *Тут на Овіді, може, Овідій/ Рив на таблиці штилетом:/ Dum subit illius tristis imago.../ А в долині ржавіли щити римських легіонерів,/ Мішалися з глиною срібні монети* (В. Вовк); *Patet omnibus veritas./ Хто з нас є справді собою? Хто з нас є справжній. Я/ шукав себе в люстрах із льоду, в люстрах із полум'я,/ в проминанні мрій, твердинь, вікопомних пам'ятників...* (Б. Рубчак); *Gaudeamus igitur/ juvenes dum sumus./ Хоч їхні голови покрила сивина,/ хоч в кутиках очей/ горить/ вчорашній день,/ хоч їхні мрії/ зниділи/ у гуркоті/ пилу і бур:/ Gaudeamus igitur. [..]/ Тисніть/ співайте/ juvenes dum sumus,/ ховайте в серці квітку,/ що росла,/ ховайте квітку,/ що зів'яла* (Б. Бойчук).

В індивідуальному вимірі вживання неперекладних латинськомовних висловлень є художньою нормою мовотворчості Є. Маланюка (*Від-*

роджуюсь по кожній страті/ свідомістю, що дні оці/ *Sub specie aeternitatis* / Зіллють начала і кінці — «По кожній страті»); Лиш в голові важкий вогонь гуде,/ Під тягарем — тремтять зомлілі лікті./ І в полум'ї нездоланих ідей/ Чорніє морок вироком: *vae victis* — «Щербатий місяць, мов розбитий щит...») та Б.-І. Антонича (*Прилюдно сповідаюсь urbi et orbi* / із захвату, із горя, з гордощів, з зневіри./ І прийдуть із елеєм, прийдуть з терезами/ краси помильні судді і відважать смуток/.../ а ти, як завжди, будеш сам, щоб все забути; Плоский горбок, золотускі рибоньки плюскають в рові./ Де є дійсності грань, де уяви є світ *non est certum*:/ в Тускулум добрий Горацій на рундуку мрамуровім/ пише поему до грацій і слухає... радіоконцерту). Сприймання таких інтекстів особливо потребує співмірності мовно-інтелектуального досвіду автора і читача.

Попри те, що багатолітньо формований корпус латинськомовних висловлень достатньо широкий, вичленовуємо його, умовно кажучи, ядерну зону — наскрізні цитати, актуалізовані у поетичних текстах різних авторів і різних періодів розвитку поетичної мови. До таких, зокрема, належать:

1. *Sic transit Gloria mundi* (так минає слава мирська). Висловлення середньовічного філософа і теолога Томи Кемпійського із твору «Наслідкування Христа», яке тричі повторюють при возведенні в сан Папи Римського, при цьому спалюючи перед ним шматок тканини на знак примарності, скороминушості земної величі. У сучасній мовній практиці вживається у переносному значенні «скороминушість людського життя; швидкі зміни становища людини»: *І на бронзі, і на корунді/ Видко гострі кігті часу/ Sic transit Gloria mundi/ І на мудрість, і на красу* (Є. Маланюк); *Це вже наслідок недокрів'я:/ Небагато хліба в півфунті!/ Пам'ятаєш таке прислів'я:/ «Transit gloria mundi...»* (Є. Плужник); *Розірву груди. Розшматую серце. І побачу — надходить невідома голуба гроза. Sic transit gloria mundi!* (М. Хвильовий).

2. *Per aspera ad astra* (через терни до зірок). Висловлення із твору римського письменника і філософа I ст. н. е. Сенеки «Несамовитий Геркулес», яке первісно звучало дещо по-іншому: «*шлях від землі до зірок — непростий*». У сучасній мовній практиці вживається у переносному значенні «прагнення оволодіти таємницями природи, висотами науки» [2 : 600]. Пор.: *Щоби утвердитись у вірі/ І не згубитись у віках. Допоки мислю, нею мрію/ Per aspera ad astra шлях!* (О. Рисак). Цю лінгвокультурну традицію активно підтримують і розвивають також тексти сучасної художньої прози та публіцистики: *Я вирішив неухильно виконувати свою посередницьку місію, струснув з лап землю і наповнився героїчним духом, «Per aspera ad astra!» — підбадьорив я себе і стрибнув на клен, що ріс тут-таки* (Вал. Шевчук, «Маленьке вечірнє інтермецо»); *Стежка поета досить небезпечна і невдячна, — наголошує Мідянка. — Це малоприбуткова справа. Окрім того, митець дуже часто є самотнім. Це водночас солодке та гірке задоволення, per aspera ad astra* (<http://www.trubyna.org.ua/novyny/umiskij-bibliotetsi-husta-vidbuvsya-vechir-poeziji-petra-midyanky>).

3. *Vox populi — vox Dei* (голос народу — голос Божий). Висловлення з поеми Гесіода «Труди і дні». У сучасній мові вживається як формула вербалізації демократичних переконань: *Ох, яка ж вона (тенденція) спокуслива для поета, завжди в глибині душі самотнього (адже — першопрохідця!), та ще й підпоєного народницькими ідеями (народне «ми» конче «святе», і «vox populi» конче «vox Dei»)* (О. Забужко); *«Vox populi — vox Dei» — кмітливо буркнув король./ Сплеснули в долоні облесники,/ затривожились брезклі благочестиві* (Б. Рубчак).

Окремі латинськомовні цитати в українських поетичних текстах вживаються у транслітерованому форматі. Таке стилістичне явище, а також лінгвопрагматику відповідних текстових одиниць вичерпно характеризує В.С. Калашник на прикладі відтворення початкової фрази поеми Вергілія «Енеїда» *arma virumquecano* у поезії М. Рильського «Стоїть золотоголавий» (*Арма вірумквеcano — я славолю вояків — / Великому Богдану/ присвячую я спів*) [1 : 130] та реінтерпретації перефразованого афоризму давньоримського поета Марціала *poet — завжди учень*. Його в українську поетичну мову увів І. Франко (див. назву збірки «Semper tūro», 1906), а згодом традицію використання продовжили інші автори: *Ти пам'ятаєш? Літній чи студент, а семпер тіро завжди той, хто творить./ Їздець в незнане, де уява зорить* (С. Крижанівський).

Цілковито співмірною є ситуація графічного відтворення грецькомовних цитат — їх також зафіксовано і в «рідномовному», і в перекладному, і в транслітерованому форматах: *Спіте, змучені всі, спіте, хворі,/ що зазнали бур негоду у житечнім морі./ Тлін все, тінь, півтон — / б'є в лілеї сон./ Лебедіють хором зорі:/ Κύριε ἐλέησον! (тобто Господи, помилуй)* (П. Тичина); *Не руш моїх кіл, мої кола тобі не належать./.../ О, знав-так мудрий, що каже, що так загаратав/ Напаснику в очі — на двадцять потомних віків!/ І мовлю по-еллінськи: «ме му тос кікльос тарате», — / Мужчинам,/ Імперіям,/ Часу:/ Не руш моїх кіл* (О. Забужко). Прикметна риса наведених грецькомовних цитат — їхня менша впізнаваність і прочитуваність порівняно з афоризованими латинськомовними. Це зумовлює появу в текстах супровідних перекладних (*не руш моїх кіл*) чи тлумачних (*тобто Господи помилуй*) синтагм. Таке уточнення, з'ясування семантики іншомовної цитати в примітках, авторських тлумаченнях тощо — переконливе свідчення того, що вона інкорпорована у віршову мову як репрезентант іншої, «чужої» і, ймовірно, недостатньо пізнаної культури. Це увиразнює пізнавальну й водночас культуротвірну функцію цитати, яка «виявляється способом прилучення до традиції, входження в інтертекст і в цій якості дає поштовх до смислотворення» [3 : 83].

Крім латинськомовних та грецькомовних, в українській транслітерації відтворюються біблійні цитати арамейською мовою. Насамперед ідеться про відомий вигук Ісуса Христа «Боже, Боже, навіщо Ти Мене покинув?» (Мт. 27:46; Мк. 15:34). Вірші духовного, релігійного змісту — одна з основних сфер його художньомовного освоєння: *І зір відкривсь востаннє/ Ісусові, і велім гласом скрикнув/ Він: «Ілі, ілі лама сабахтані!»* —

/ І видихнув Свій дух (Є. Маланюк); Далеко занесли нас пригоди, пориви,/ Сіяти наше й збирати чуже на чужих ланах./ Бувають хвилини холодної краси,/ Коли Ти, Боже, мовчиш./ І кривавиться заходом сонця:/ «Елой, Елой, лямма савахтані?» (В. Вовк); О елі, елі, лама савахтані!/ Руками в горло заштовхати плач.../ В заламах бганок, ніби знак зітхання,/ Злетів надривно-малиновий плащ (О. Забужко); Вже дві тисячі літ «Елої, елої»,/ І немає відлуння в пустині (А. Криловець). Складність точного відтворення фонетичного образу фрази ідентично до її звучання у мові-донорі зумовлює численність графічних варіантів транслітерації (Ілі, ілі лама савахтані / Елой, Елой, лямма савахтані / О елі, елі, лама савахтані/ Елої! Елої, лама савахтані).

Для духовної, релігійної поезії показова ситуація, коли усвідомлення того, що цитата не належить до часто вживаних, походить із маловідомого широкому загалові джерела або похибка на незнання мови тексту-джерела спонукає авторів до «миттевого», не дистанційованого внутрішньотекстового перекладу. Такий тип віршотворення — ідіостильова норма мовотворчості Б.-І. Антонича, яка насичена латинськомовними висловленнями сакрального змісту. Наприклад, у подвійному (латинськомовному й українськомовному) написанні подані назви багатьох поезій які за походженням є цитатами із різножанрових творів конфесійного стилю: «Ut in omnibus glorificetur Deus. Хай у всьому прославиться Бог», «Veni sancte spiritus! Прийди, Святий Духу!», «Gloria in excelsis. Слава на висотах», «Deus Magnificus. Великий Господь», «Te Deus laudamus. Тебе, Бога, хвалимо», «Resurrectio. Воскресіння», «Momentum cum Deo. Хвилина з Богом», «Veni creator! Творче, прийди!», «Mater dolorosa. Страдальна Мати», «Magnificat. Величання»? «Salve Regina! Спасай, царице!». Здебільшого цілісність «внутрішньої форми» цих прецедем підтримує їх кількаразове повторення як внутрішньотекстових одиниць: **Salve regina!**/ Будиться серце та б'є,/ будиться людська душа з приземних пелюх,/.../ обрїї здійсмає з гір сонце, немов з голови капелюх,/ на привітання Твоє./ **Salve regina!**/ Перед Тобою пливають/ сонячні хвилі та янгол-окличник,/ перед Тобою пахощі рожі, фіалок та свіжого сіна,/ перед тобою наші серця з твоєю журбою/ линуть./ **Salve regina!**/.../ Срібнострунні арфи грають./ **Salve regina!**/ Кудою переїдеш — велика переміна (Б.-І. Антонич); **Quo vadis, Domine?** Куди Ти йдеш?/.../ **Quo vadis, Domine? Куди йдемо?** (Д. Павличко).

Лінгвокультурний простір національного поетичного дискурсу формують також інтексти англомовні, німецькомовні, франкомовні, італійськомовні, іспаномовні, польськомовні тощо. Практика їх уживання активно апробована вже у мовотворчості Лесі Українки, І. Франка: Ви, що, попавши в западню ту, хтіли./ Найдти в ній людський зміст і людські цілі, — / **Lasciate ogni speranza** — мовив Данте (Франко, «Тюремні сонети»); **Ся складка коло уст, мабуть, говорить нам/ Щось інше... сі виски... так, так, cherchez la femme** (Франко, «Лісова ідилія»); **Подумай, мамо! Тут, на сій планеті,/ скінчився вже/ твій творчий Sturm und Drang,/ той надмір сил, і соків, і тепла/ вже вичерпавсь...** (Франко, «В плен-ері»).

Англомовних висловлень у мові сучасної української поезії кількісно найбільше, й це логічно з огляду і на міжнародний статус англійської мови, і на популярність англомовної (британської, американської) літератури. Крім того, сучасний глобалізований культурний простір насичений міжсистемними, інтермедіальними англомовними цитатами із пісенних текстів, кіно тощо — вони теж активно входять у поетичну мовотворчість.

Найвідоміша англомовна цитата — Шекспірова сентенція *to be or not to be*: *хімерна штука плає папугу пугу/ плеще мене позаплично заламує руки в гори/ оце тобі лицар з лугу осьо тобі зеленугу/ to be or not to be каже* (Ю. Андрухович). Крім неї, в українській поетичній мові актуалізовано фрагменти популярних пісень груп «Beatles» (*let it be; all my trouble...*), «Bungle Knot Dred» (*oh, yes, my baby*), «One Direction» (*story of my life*), виконавців Френка Сінатри та Еллі Фітцджеральд (*let's fall in love*). Пор.: *поете брате точать сторінки/ тоненькими обцасами жінки/ мотують душу у клубок шовковий/ а ти лишайся вірним — та собі/ промовивши під вуса let it be/ ступай у прохолоду сутінкову* (М. Савка); «Yesterday» — *переступила поріг, за яким нема дна, куди лечу... Куди лечу? All my trouble... all my... all* (ЛяЛяК, 19); *В реторті вариться коктейль — / твоя й моя першооснова,/ якої давній менестрель/ шукав із музики і слова, — / в реторті вариться коктейль/ (oh, yes, my baby!)/ Я — Фауст, Гамлет, Вільгельм Тель./ Я сплю на небі!./ Коли в букетах подаєш/ надії від сльоти продрягли,/ та от впадеш з високих веж/ (oh, yes, my baby!)/ побачиш — на землі живеш,/ а зірка в небі!./ пелюстки наших руж — / розкриються цнотливо знову:/ «Це ти?» — «Це я, твій сум і щем...» / (oh, yes, my baby!) — / я загорну тебе плащем,/ немов на небі... (Ю. Андрухович); *тихенько пишав якусь музику story of my life* (ЛяЛяК, 73). Водночас варто наголосити на тому, що читач, який із різних причин (вік, освіта, естетичні уподобання) не знайомий із прецедентними пісенними творами, може сприймати ці інтексти як не обтяжені культурною пам'яттю англомовні вкраплення, якими теж насичена мова української поезії. Передбачувана автором інтертекстуальність у цьому разі не реалізується, діалогічність спустошується.*

Іноді англомовна цитата стає об'єктом фоносемантичної гри: *коли ми вчилися танго/ танцювати/ під місяцем/ завбільшки із платівку/ місто для нас/ було лише містом/ достатньо далеким і близьким/ аби не збивати нас з ритму/ I miss you/ я мислю/ тримаю чуже/ ще не мовлене слово/ ось тут на губах/ а своє/ у зсудомленім горлі* (М. Савка); *Натомість вже звучить тобі/ Набат одвічного To be?* (М. Розумний).

Франкомовні, німецькомовні, польськомовні цитати — епізодичні й актуалізовані здебільшого в синергетично, змістово й композиційно сильній позиції першого рядка або (частіше) епіграфа. Уживання у внутрішньотекстовій позиції, як правило, супроводжується авторським коментарем або епітекстовим перекладом, що полегшує розуміння цитати у разі її непрочитаності через незнання мови протоджерела.

Із *франкомовних* у периферійну зону загального тезаурусу іншомовних цитат входять:

— висловлення П. Верлена *De la musique avant toute chose*. Щодо цього першого рядка поезії О. Забужко «Ars Poetica» із підзаголовком «Подражаніє П. Верлену» у примітці подано пояснення: «Музики — передусім» (початок Верленового «Ars Poetica»). Пор.: *De la musique avant toute chose / Ох, знаю, чула, не учить:/ Крізь торохтющий гравій прози/ Зненацька скрипка прозвучить* (О. Забужко);

— висловлення А. Рембо *Mourir aux fleuves barbares* — «померти на варварських ріках» (епіграф до поезії Є. Маланюка «Не треба мрій...»);

— висловлення Е. Верхарна *Je suis un fils de cette race* (епіграф до поезії Є. Маланюка, «Уривок з поеми»).

Інтелектуально-мовний простір української поезії збагачують також *німецькомовні* цитати з поезії Р.М. Рільке (*wie menschlich sie Madonnen planen* — Є. Маланюк; *Herr, es ist Zeit!* — Є. Маланюк); *Uraltes Wehn vom Meer,.../ O wie fühlt dich ein/ Treibender Feigenbaum/ Oben im Mondschein* — В. Вовк), із популярних німецьких пісень (*Ich hab' mein Herz/ In Heidelberg verloren...* — Є. Маланюк) тощо.

Ментальну зрощеність із польською культурою засвідчують численні *польськомовні* інтексти у поезії Є. Маланюка. Апелюючи до класики польської літератури (А. Міцкевич, Ю. Словацький), а також керуючись власними літературними уподобаннями, Є. Маланюк вживає фрагменти «чужих» текстів як: а) точні авторизовані: *Boże, kto cię nie widział w Ukrainy błękitnych polach!* («Без присвяти»; у примітці вказано, що автором слів є Ю. Словацький); *W błękitnej łodzi tramwajowej/ Przepłynąć przez wieczorny Kraków* («Краків»; в епіграфі вказано, що автором слів є Л. Подгорський) та б) неавторизовані: *Drzy Ukraina bodiakem/ Pod kotującym zodiacem/ Panna Wagi podnosi...* («Ноктюрн»); *Nad jakąś rzeką, w jakimś kraju...; Nad jakąś rzeką, w jakimś mieście,/ Gdzie ślubowaem ślub niewieście...; Niech nad mogiłą nikt nie płacze/ Prącz jednej mojej żony, — / Na nic mi wasze lzy sobacze...* («Станіслав Виспянський»); *Polaty się lzy me czyste, rześiste...* («З А. Міцкевича»). Прикметно, що неавторизованих польськомовних цитат у текстах Є. Маланюка кількісно більше, незважаючи на те, що вони потенційно непрочитувані.

Комплекс функцій (як-от діалогізаційна, художньо-композиційна, образотвірна) виконує висловлення Л. Подгорського *Evangelja pól* в одноіменному вірші Є. Маланюка. Інтертекстуальну цілісність становлять: а) заголовок («Євангеліє піль»), б) епіграф, у якому це ключове для розвитку тексту словосполучення актуалізовано в повнішому форматі (*I wszystkie orki, siejby, żniva — / To cala Evangelja pól*) та в) фрагменти авторського метатексту — точно відтворена цитата ([земля] *німа, як ніби вже й забула/ Під плугом непоглибний біль,/ й раненим тілом не відбула/ Цілу Євангелію піль*) та істотно розбудована, яка межує з ремінісценцією (*Знову біблія літа розкрила/ сторінки закоросених піль. Легкий вітер напружує крила/ Гнати леготом золото хвиль./ Все забув, мої смутки і скрути,/ Мої грішні бездушні слова, — / Тут, на царині, Книгою Руги/ розгортаються справжні жнива*).

Прецедентні висловлення з російської класики формують найбільш кількісно об'ємний сегмент цитатного тезаурусу української поетичної мови.

Загалом дослідники слушно констатують, що «мовний склад національного корпусу прецедентних текстів залежить від існуючої в цьому соціумі мовної ситуації» [5 : 33]. В ідеалі прецедентними для національної культури мають ставати тексти або створені на національній мові, або перекладені на неї. Однак для сучасної України ситуація історично склалася по-іншому. З огляду на багатолітню політику зросійщення і насадження двомовності, прецедентними для національної словесності й ширше — етнокультури ставали тексти й українськомовні, і значною мірою російськомовні, причому особливо помітною питома частка останніх була у сегменті перекладів «золотого фонду» світової літератури. Тобто культурна свідомість, лінгвокультурний тезаурус кількох поколінь українських мовців, у тому числі й сучасних, багато в чому сформовані на текстах російськомовних — і власне російської культури (не тільки літератури, а й кіно, пісенної індустрії тощо), й світової, популяризованої та закріпленої у перекладному російськомовному форматі через послідовно здійснювану стратегію «насилля тексту». Тому, як слушно наголошують дослідники, досі «в україномовних текстах є достатньо помітною практика цитування російською мовою іншомовних (не російських) джерел, оскільки крім того, що така література перекладалася в СРСР в основному на російську мову, російська мова й російськомовна атмосфера взагалі були панівними в суспільстві й вивільнення з-під цього культурномовного впливу відбувається повільно» [6 : 33]. Цим частково можна пояснити те, що багато прецедентів активно вживані й потенційно упізнавані саме у російськомовному форматі навіть коли йдеться про природного носія української мови, зокрема українськомовну інтелігенцію. Пор.: *И дым Отечества нам сладок и приятен; жизнь нужно прожить так, чтобы не было мучительно больно за бесцельно прожитые годы; страшно далеки они от народа; мы все учились понемногу чему-нибудь и как-нибудь; нельзя объять необъятное* та ін. Причому ця тенденція достатньо симетрична і в загальнономовному вимірі, й у функціонально-стильовому.

Відома російськомовна цитата, яка в українській поетичній мові стає поліреферентною, розрощується в інтертекстуальний ланцюжок, — фраза М. Лермонтова *выхожу один я на дорогу*. Її афористичний статус кодифікує видання «1000 крилатих виразів української літературної мови: Афоризми. Літературні цитати. Образні вирази», де вказано: «вислів вживається для підкреслення самотності ліричного героя» [2 : 551]. У сучасній поетичній мові реактуалізована в ідіостилях П. Тичини, П. Біби та М. Рильського, тобто на достатньо різних етапах розвитку української поетичної мови у ХХ ст., і здебільшого відтворюється як точна графічно маркована цитата: *«Выхожу один я на дорогу» — / В цих словах ой скільки гіркоти! / Ми ж співаєм сонцю перемогу, / Сонечку, з яким так легко йти* (П. Тичина); *І ось тепер я в П'ятигорську в нього... / Я тут, мої шкільні товариші, / Де «Выхожу один я на дорогу» / Злетіло, ніби гострий крик*

душі (П. Біба). Рідше це граматично й лексично трансформований інтекст, впізнаваність якого підтримує епіграф: *Не забуду вечора хрусткого,/ Інею й тоненького льодку,/ Коли сам я вийшов на дорогу,/ Ніби вперше на своїм віку* (М. Рильський).

У мовостилі М. Рильського реактуалізовано також периферійні у загальному вимірі цитатного тезаурусу української поетичної мови російськомовні фрагменти творів О. Пушкіна (*Своїм праправнукам далеким/ Лишив він заповіт оцей:/ «Быть можно дельным человеком/ И думать о красе ногтей»* — «Євгеній Онегін»; *Люблю, як люльку набиває він,/ Закурює в сократівським спокої,/ І, як владика цілей і причин,/ Розказує поважною ходою/ Про те, що стало порохом руїн./ «Минувшее проходит предо мною,/ Волнуясь, как море-океан», — / І давні тіні сходять на екран — «Борис Годунов»*), О. Блока (*Всі закохані — завжди безстрашні, Тільки б болю їм, тільки б їм мук... — / Так вонзай же мене, ангел вчорашній,/ В серце острый французский каблук* — «Приниження»), М. Лермонтова (*«Умчался век эпических поэм», — / Сказав з жалем учитель мій великий.../ Не місце, мов, для старосвітських тем/ У галасі сучасної музики* («Казка для дітей»). Метаоператори, які полегшують граматичне й змістове «входження» цих «чужих слів» у метатекст, — загалом типові: *розказує про те, що.., сказав учитель, лишив заповіт оцей* тощо.

Прагматичне й функціональне навантаження російськомовних цитат у сучасному поетичному тексті загалом співвідносні з загальними функціями прецедем у художньому дискурсі. Наприклад, вони стають основою для дискусій концептуального, світоглядного характеру — як засіб свідомого, зазвичай підкресленого відмежування від первинної позиції, вираженої у протоджерелі: *Щось ветеранне/ лепечуть замерзлі вуста:/ «Летят они в жаркие страны./ А я не хочу улетать...»/ Не хочеш — то й не лети./ Вертай до своєї квартири,/ до гладу, до наготи,/ до черг, безгрошів'я, зневіри./ Вертай, щоб до смерті трубить/ і все ж не піднятиш з багна./ Комуś же потрібно/ нещасну цю землю любить./ Комуś же потрібно!/ От ти і люби* (І. Жиленко); *«О дайте, дайте мне свободу!..»/ Співочий князю! Боже збав/ Святиню жебрати! Хіба/ Свобода — брати нагороду/ Из чужинецьких рук? Ганьба!* (І. Світличний).

Спостережено в сучасній українській поезії також відтворення російськомовних цитат в українській транслітерації, однак експресивна природа, оцінність таких інтекстів кардинально відрізняється від розглянутих вище латинськомовних. Ідеться про цілеспрямоване стилістично-оцінне «передавання вимови (написання) слова іншої мови як його навмисного неперекладання, які супроводжують .. претензії щодо державної політики, ідеології, культурних особливостей і мовної практики «іномовних» опонентів і виражаються як несхвальне, неприязне ставлення і переважно як недобррозичлива іронія, глузливе пародіювання... Фактор такої «навмисності» може посилюватися неточним (власне, спотвореним) цитуванням, на письмі — передаванням звуків однієї мови графічними засобами іншої мови, тобто вживанням слова як фонетичного

(графічного) варваризму в тканині іншої мови [виділено нами — Г. С.]» [6 : 23].

До виявів стилістично-оцінної цитатності зараховуємо, наприклад, зневажливо-іронічні контексти із відтворенням на письмі такої диференційної особливості російської нормативної вимови, як *акання* (*варкута, радной аганьок, на тундре, ат праклятай пагоні, на железнай дароге*). Пор.: «*ат праклятай пагоні*», в тропу мандрівного зарібку — / *І мені навздогін (кожен має, за що заплатив!* (О. Забужко); *Тож оформ неодмінно/ Передплату в Нью-Йорк/ На журнал «Україна»/ І ра-адной «Аганьок»* (О. Ірванець).

Мовний вияв протесту «проти комуністичної ідеології та радянського режиму, які звично асоціювалися в Україні з функціонуванням російської мови» [6 : 26] виразно демонструють контексти О. Забужко: *захлинаючись, скрипка біжить «на железнай дароге»./ Де донині проноситься смерч «Варкута — Ленінград»./ Ех, на тундре, на тундре!./ Прощавайте, совєцьке дитинство./ Поворот з таборів, шістдесятницькі вірші (зразки перевозуків німого) і «хрущовка», що в голову тисне* (О. Забужко). Так на цитатному рівні авторка здійснює «підкреслення стороннього щодо України характеру як російської дійсності, так і російської мови» [6 : 34].

Носіями несхвальної або іронічно-зневажливої конотації виявляються також інкорпоровані в українські поетичні тексти російськомовні кліше, пов'язані з офіційним дискурсом радянської доби: *О Боже, подай хоч один монолог./ в яким клетотіла би кров, а не лімфа!./ І чавить цигарку («Минздрав ССР/ предупреждает») — як зігнути спину!./ Офеліє! Вихід! — кричить режисер* (О. Забужко). Переакцентування первинної модальності міжсистемної цитати (чи цитати із мови життя) інтенсифікує експресивність художнього висловлення, підтверджуючи, що «вторгнення “уламка” тексту на чужій мові може [...] відігравати роль також генератора нових смислів» [5 : 66] або нових оцінок.

Отже, іншомовні цитати — це активні текстотвірні, змістотвірні й оцінні одиниці сучасного українського поетичного тексту, носії лінгвокультурної інформації, знаки активного надчасового й позапросторового діалогу окремих творів, авторів і — масштабніше — різноетнічних і різночасових культур.

Як одиниці текстотворення, іншомовні цитати вживаються у різноструктурних (точні / трансформовані, графічно виділені / не виділені), когнітивних (авторизовані / неавторизовані, супроводжувані / не супроводжувані перекладом, авторськими коментарями) та графічних (подані у «рідномовній» графіці / транслітеровані) форматах. При цьому найвиразнішу лінгвокогнітивну специфіку й контекстну прагматику мають ужиті в іншомовному графічному оформленні неперекладні й не супроводжувані авторськими коментарями інтексти: метонімізуючи зміст прецедентного тексту або певного його фрагмента, вони: а) функціонують не тільки як його змістові, але і як «рідномовні» репрезентанти; б) особливо чітко вияв-

ляють симетричність / асиметричність лінгвокультурного досвіду автора й читача, які можуть бути неспівмірними у володінні тією чи тією іноземною мовою, в обізнаності з мовотворчістю певного автора чи певним сегментом світової літератури.

Іншомовні цитати мають додаткову, порівняно з іншими, функцію *інтелектуалізації* української поетичної мови, збагачення українського цитатного тезаурусу мовними знаками іншонаціональної культури.

1. *Калашник В.С.* Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: Семантико-типологічний аспект / В. С. Калашник. — Х. : Вища школа, 1986. — 172 с.
2. *Коваль А.П., Коптілов В.В.* 1000 крилатих виразів української літературної мови: Афоризми. Літературні цитати. Образні вирази / А.П. Коваль, В.В. Коптілов. — К.: Наук. думка, 1964. — 671 с.
3. *Кузьмина Н.А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: Монография / Н.А. Кузьмина. — Екатеринбург : Изд-во УрГУ; Омск : Изд-во ОмГУ, 1999. — 268 с.
4. *Лотман Ю.М.* Семиосфера / Ю.М. Лотман. — СПб. : Искусство-СПб, 2000. — 704 с.
5. *Слышкин Г.Г.* Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. — М.: Academia, 2000. — 130 с.
6. *Тараненко О.О.* Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: Притягування і відштовхування. II. Текстуальні вкраплення. Прецедентні тексти мовою оригіналу / О.О. Тараненко // Мовознавство. — 2010. — №4—5. — С. 22—38.
7. *Цыбульник Ю.С.* Крылатые латинские выражения / Ю.С. Цыбульник. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.

Статтю отримано 17.12.2015

Halyna Siuta

Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

FOREIGN QUOTES IN THE POETIC TEXT

The article deals with the problem of reinterpretation of quotes which modern Ukrainian literary language and contemporary Ukrainian poetic practice adopted from the texts of world culture. These statements from antique literature, classic and modern English, German, French and other world literature markedly expands lingual-and-cultural Ukrainian national memory. These quotes are functioning in various structural (exact quote, transformed quote) and language formats. From the standpoint of language we distinguish quotes translated (Ukrainian-language) and other-language. Other-language writing is a special way of graphic emphasizing of quotations. The aim of this study is to demonstrate that other-language (Latin, Greek, English, French, German, Italian, Polish, Russian) quotes are active constructive (from the point of tekstbuilding and content-building) and evaluation units of the modern Ukrainian poetic text. The article gives a detailed analysis of lingual-and-cultural as far as lingual-and-cognitive specificity and contextual pragmatics of other-language intexts. One of the main ideas of this study is that other-language quotes has a specific function of intellectualization of the Ukrainian poetic language.

Key words: *Quote, texts of world culture, other-language quote, language format of quote, intercultural dialogue.*